NEW RENAISSANCE international scientific journal
ResearchBib IF-2023: 11.01, ISSN: 3030-3753, Volume 1 Issue 7

АЖИНИЁЗ АСАРЛАРИДА ГИДРОНИМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Шамуродова Мадина

https://doi.org/10.5281/zenodo.13841514

Аннотация. *Бу мақолада гидронимларнинг илмий таҳлили, этимологияси келтирилди. Мақола XIX аср қорақалпоқ классик шоири Ажиниёз асарлари асосида тадқиқ етилди. Шоир асарларида келтирилган йер ва сув атамалари ватан сиймосини акс еттиришда поэтик восита хисобланади.*

Калит сўзлар: *гидроним, географик ном, индикатор, шимолий лаҳжа, семалар.*

USE OF HYDRONYMS IN THE WORKS OF AJINIYOZ

Abstract. *This article presents the scientific analysis and etymology of hydronyms. The article was researched based on the works of the 19th century Karakalpak classical poet Ajiniyaz. The terms land and water mentioned in the poet's works are considered a poetic tool in reflecting the image of the homeland.*

Key words: *hydronym, geographical name, indicator, northern dialect, semes.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГИДРОНИМОВ В ТВОРЧЕСТВАХ АДЖИНИЙОЗА

Аннотация. *В статье представлен научный анализ и этимология гидронимов. Статья написана на основе произведений каракалпакского поэта-классика XIX века Ажинияза. Термины земля и вода, упоминаемые в творчестве поэта, считаются поэтическим средством отражения образа Родины.*

Ключевые слова: *гидроним, географическое название, показатель, северный диалект, семы.*

Ажиниёз асарлари матнидаги гидронимлар қорақалпоқ халқининг табиат, денгиз ва дарёларнинг бойлигини, яшаш жойларини акс эттириш учун ишлатилади. Ажиниёз асарларида гидронимларнинг қўлланиши ўзига хос тил хусусиятлари билан ажралиб туради. Унинг асарлари матнидаги гидронимлар қорақалпоқ халқининг бой табиати, гўзал денгиз ва дарёларига эга эканлигини кўрсатади. “Ажиниёз ва Қиз Менеш айтиши”да Орол денгизи қуйидагича тилга олинади:

Менеш: Ҳәжеке, былтыр мени көрмедиң бе?
Мениң Меңеш екенимди билмедиңбе?
Қайтқанда Арал жақтан бир баламен,
Үстиме суў басында келмедиң бе? [3. 127-bet].

Орол — Қорақалпоғистон ҳудудида жойлашган денгиз. Менеш бу ўйиннинг

юқоридаги сатрларида Орол денгизи чўзилган ҳудудда бўлганлигини айтади. Орол гидроними ҳақида тилшунос олим О.Бекбаулов шундай ёзади: “Орол деб аталишидан олдин бу денгизнинг ўн олтита номи бўлган. Бу номларнинг барчаси (Даитя, Вирукаш, Окциан кўли (Охиана Коли), Журжанский денгизи, Си Хай (Ғарбий денгиз), Курйкан кўли (Курйкантенизи), Курдер кўли (Курдерколи), Кенд кўли (Кендколи), Меотида, Шимолий денгиз (Аркатениз), Хоразм денгизи (Хоразм денгизи), (Бахри Хоразм), Жайҳун кўли (Жайхункўли), Мовий денгиз (Кўк денгиз) ва энг сўнгги номи – Орол денгизи ўз-ўзидан пайдо бўлмаган, аммо маълум сабабларга кўра ёки мавжуд. баъзи тарихий воқеалар билан боғлиқ "[5:169].

Ажиниёз асарларида тениз (денгиз) кўрсаткичи ҳам қўлланилган:

Жайлаўым — Үргениш, арқасы теңиз,
Жаўырыны қақпақтай маллары семиз,
Рухсатсыз бир-бирине салмас из,
Бирликли Қоңыраттай еллерим барды. [4:35].

Ажиниёзнинг қатор асарларида Жайıқ номи тилга олинган. Жайıқ дарёсининг номи қорақалпоқларнинг қадимий ҳаёти, кўчиши ва тарихи билан боғлиқ. Қозоқ олими А.Абдурахмонов шундай ёзган эди: “Жайиқ— Қозоғистоннинг Урал ва Гурев вилоятларидан оқиб ўтувчи ва Каспий денгизига қуйиладиган дарёнинг номи” [1. Б. 110].

2 асрда яшаган юнон олими Птолемей асарида Жайиқ номи Даих тимсолида учрайди, деган маълумотлар ҳам бор. Амударёнинг эски номларидан бири – Жайҳун гидроними Ажиниёзнинг қатор шеърларида учрайди. Масалан:

Жайҳун, Сәйҳун еки дәрья арасы,
Түп сағамыз бир кисиниң баласы [2:16]

Ажиниёз асарларида бугунги кунда географик ном сифатида ишлатилмай, пассив луғатга айланган бир қанча гидронимлар учрайди. Масалан:

Қыдырып жүр едим Қаўан бойында,
Сени көрсем деген болып ойымда,
Бир аўыл тур екен мениң жолымда,
Қонай деп қайрылып бардым, сәўдигим. [4:25]

Бу шеърларда Каван бўйи номи остида сув ҳавзаси тушунилади ва Шўркўл гидроними шўр (шўр) + гидронимик кўрсаткич кўл (кўл) ни бирлаштиради.

Ажиниёз туғилиб ўсган шимолий лаҳжадаги ҳудудда бугунги кунда бу гидронимлар деярли учрамайди. Индикатор кўл- кўл, табиий сув ҳавзаси. Кўпгина туркларда кўрсаткич кўли Кўпгина тилларда у баъзи фонетик хусусиятларга эга.

Табылады излегенниң кереги,

Көлинде бар қасқалдағы үйреги,

Қуўлары ғазының пүтин бүйреги,

Дүньяның аңлары көлинде барды.   [4. 35]

Шунингдек, гидронимик семаларни билдирувчи уммон сўзи ҳам Ажиниёз асарларида араб ва форс тилларидан ўзлашган сўзлар сифатида қўлланган. Масалан:

Аға беглер көңлим йетим,

Ашылмас думана меңзер,

Бир басымдағы әсиретим,

Гирдаблы уммана меңзер. [4:37]

Ажиниёз [3] асарлари асосида тузилган қисқача луғатдаги уммон, гирдоб сўзлари қуйидагича изоҳланади: камарли уммон — лойқалик, лой сув, сув остидан отилиб чиқувчи. Умуман, ўзбек адабий тилида уммон сўзи уммон маъносида қўлланилади. Уммон – Уммон давлати ва унинг атрофидаги қуруқлик номидан кейин: денгиз, океан [6].

Бундан шундай хулоса чиқаришимиз мумкин: Ажиниёз уммонда бўлмаган ва ўз кўзи билан кўрмаган бўлса-да, жаҳон адабиётидаги воқеалардан жуда яхши хабардор бўлганлиги туфайли. ва илм-фан, қорақалпоқ адабиёти классиклари орасида биринчи бўлиб уммон гидронимини уммон сўзи орқали изоҳлаган. Демак, Ажиниёз асарлари тилида сув ҳавзалари билан боғлиқ семаларни билдирувчи сўзлар, айниқса, гидроним ва гидронимик кўрсаткичлар кўп учрайди.

REFERENCES

1. Абдирахманов, А. Топонимика және этимология / А. Абдирахманов. — Павлодар, 2010. — 238 б.
2. Ажинияз Қосыбай улы. Таңламалы шығармалары / Қосыбай улы Ажинияз. — Нөкис, 1960. — 179 б.
3. Ажинияз. Бозатаўлы нәзәлим / Ажинияз. — Нөкис, 2014. — 55 б.
4. Ажинияз. Зийуар. Таңламалы шығармалары / Ажинияз. — Нөкис, 1988. — 35–151 б.
5. Бекбаулов, О. Арал гидронимы ҳәм «Араллылар» этнонимы ҳаққында / О. Бекбаулов // Қарақалпақ тили бойынша изертлеўлер. — Нөкис, 1971. — 206 б.
6. Махмуд Кашғарий. Девону луғатит түрк / Кашғарий Махмуд. — Ташкент, 1960. — Т. 1. — 460 б.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғоти. — Тошкент, 2013. — 284 б.
8. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. — Тошкент, 1985. — 79 б